

Utskrift 9

Detta nummer av *Utskrift* ägnas helt åt järnålderns rituella platser. Avstampet för boken tas i Käringsjön – en av Sveriges mest kända offerplatser från äldre järnålder. Vad har hänt sedan platsen undersöktes i början av 1940-talet? Vilka nya fyndplatser har kommit fram sedan dess? Och hur har synen på kultens utövning och rituella praktiker förändrats? Detta är bara några av de frågor som en grupp arkeologer och religionshistoriker från Sverige och Danmark samlades för att diskutera hösten 2007. I boken presenteras ett femtontal artiklar som bygger på inlägg från konferensen.

Järnålderns rituella platser är även slutpublikation för ett tvärvetenskapligt forskningsprojekt kring Käringsjön. Projektet har letts av Anne Carlie som också är redaktör för boken.

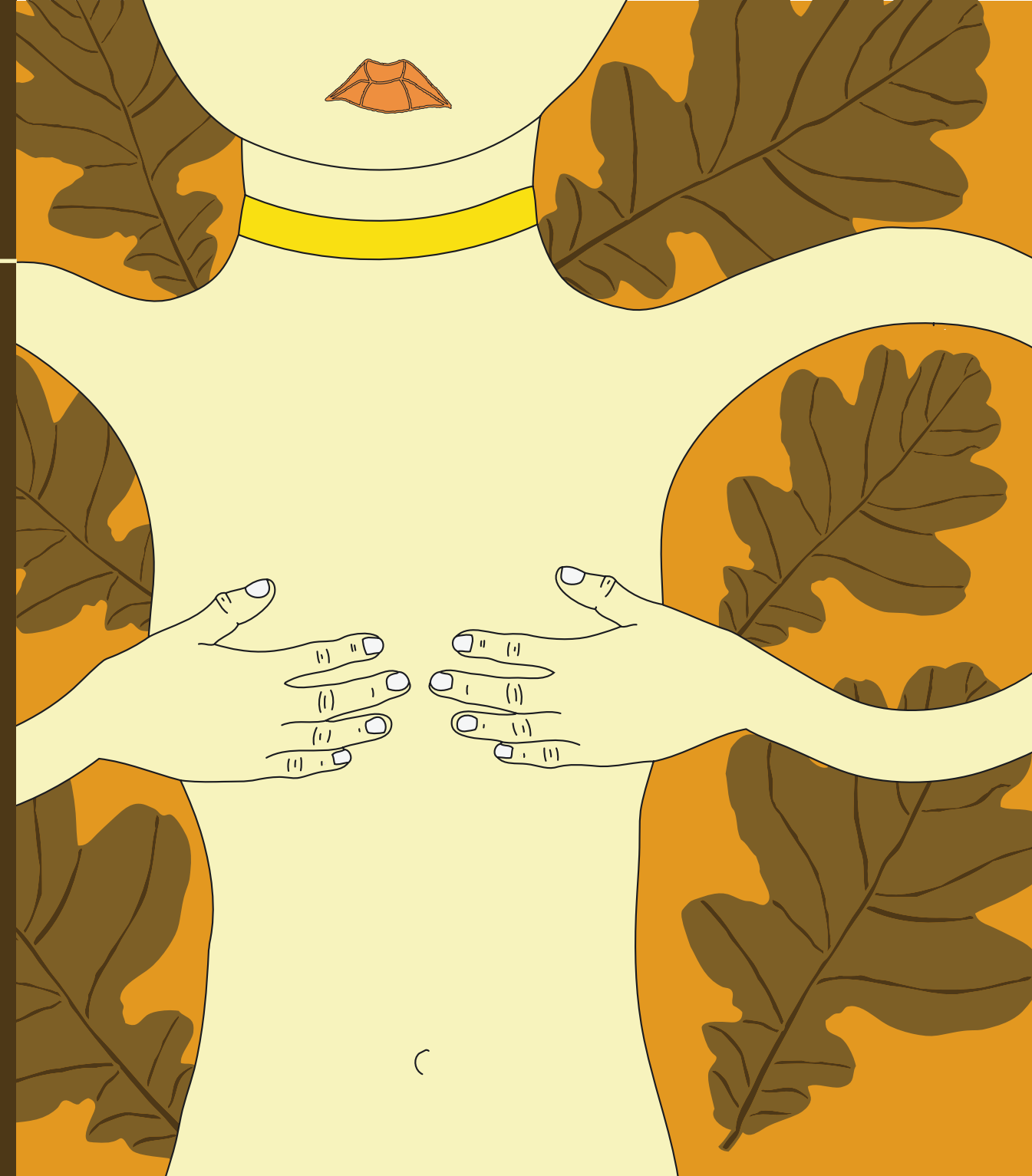
KULTURMILJÖ
HALLAND

Kulturmiljö Halland, Bastionsgatan 3, 302 43 Halmstad
035-19 26 00 kansli@kulturmiljohalland.se

ISSN-1102-7290

U
T
S
K
R
I
F
T
9

Stiftelsen Hallands Läns museer Kulturmiljö Halland

JÄRNÅLDERNS RITUELLA PLATSER

JÄRNÅLDERNS RITUELLA PLATSER

JÄRNÅLDERNS RITUELLA PLATSER

Femton artiklar om kultutövning och religion från en konferens
i Nissaström den 4–5 oktober 2007

Red. Anne Carlie

Denna bok utgör slutpublicering av projektet *Käringsjön – en studie kring kontinuitet och förändring i den äldre järnålderns offertraditioner och samhälle i södra Halland*.

Ekonomiska bidrag till forskning, konferens och tryckning har tacksamt mottagits från:

Bogislaw Klingspors fond

Crafoordska stiftelsen

Ebbe Kochs stiftelse

Kulturmiljö Halland

Lennart J Hägglunds stiftelse

Länsstyrelsen i Hallands län, Kulturmiljöenheten

Syskonen Willers donationsfond

KULTURMILJÖ
HALLAND

UTSKRIFT ges ut av Stiftelsen Hallands läns museer, Kulturmiljö Halland.

Detta är nr 9 i en löpande serie.

Postadress: Kulturmiljö Halland, Bastionsgatan 3, 302 43 Halmstad

Telefon: 035-19 26 00 *Fax:* 035-19 26 26 *E-post:* kansli@kulturmiljohalland.se

Redaktör: Anne Carlie

Omslag och bilder om inget annat anges: Johanna Carlie

Grafisk formgivning: Thomas Hansson

Bildbearbetning: Staffan Hyll

Svensk lektor: Stefan Larsson

Dansk lektor: Per Ole Rindel

Engelsk språkgranskning: Alan Crozier

Tryck: Grahns Tryckeri, Lund 2009

Lantmäteriets märkning: ©Lantmäteriet: Ärende nr MS2006/02316

© Kulturmiljö Halland och respektive författare.

Författarna ansvarar själva för artiklarnas innehåll.

ISSN-1102-7290

Innehåll

Anne Carlie

Käringsjön – en av järnålderns rituella platser: inledande kommentarer kring boken och projektet	7
---	---

DEL 1

FORSKNINGSLÄGE OCH PERSPEKTIV	15
-------------------------------	----

Anne Carlie

Järnålderns offerplatser i retrospektiv: ett arkeologiskt perspektiv	17
--	----

Åsa Berggren

Offerbegreppet i arkeologin – tolkningar och perspektiv	33
---	----

Maths Bertell

Lin och vit kvarts. Jämförelse som redskap och analogins förföriska lockelse	51
---	----

DEL 2

RITUELLA PRAKTIKER – TRADITION, VARIATION OCH FÖRÄNDRING	65
--	----

Aase Gylldion

Tradition kontra impuls. Kollektiv offerskik i äldre jernalder på Sydvestfyn	67
---	----

Lena Nilsson

Häst och hund i fruktbarhetskult och blot	81
---	----

Karin Lindeblad & Maria Petersson

Riter vid berg, block och vatten. Om utgrävningarna vid Abbetorp i västra Östergötland	101
---	-----

Ole Stilborg

Vid vatten, sten och jord: studier av keramikoffer vid Käringsjön och andra lokaliteter i Halland och Östergötland	139
---	-----

DEL 3	
LANDSKAP OCH KOMMUNIKATIONER	181
<i>Leif Björkman</i>	
Vegetationsutveckling och markanvändning vid Käringsjön i Halland från neolitikum till tidig medeltid	183
<i>Lennart Carlie</i>	
Vägval under äldre järnålder	209
 DEL 4	
KULTPLATSEN SOM SOCIAL ARENA OCH MÖTESPLATS	223
<i>Anne Carlie</i>	
Käringsjön – en gammal fyndplats i ny belysning	225
<i>Britt-Mari Näsström</i>	
Vem var Nerthus? Spåren efter en gudinna	265
<i>Andreas Nordberg</i>	
Tid, tideräkning och talsymbolik i Adam av Bremens skildring av kulten i Uppsala	281
<i>Olof Sundqvist</i>	
Urordiska <i>erilaR</i> – en tidig kultledare i sydvästra Skandinavien	299
<i>Charlotte Fabech</i>	
Fra ritualiseret tradition til institutionaliserede ritualer	317

Charlotte Fabech

Fra ritualiseret tradition til institutionaliserede ritualer

* * *

Abstract: From ritualized tradition to institutionalized rituals.

South Scandinavian weapon sacrifices from the Roman Iron Age and the Migration Period and their find places are some of the best-known examples of ritual finds and sites in the archaeological record. In several publications and exhibitions various aspects of the finds are presented, and one can easily get the impression that there is not so much more to say.

Concerning typology, chronology, and provenance, great progress has been made in the last 50 years. But if one wishes to get an idea of the context of the finds – the ritual scene including the character of the rituals – much remains to be understood. Scholars do agree that the finds are a result of rituals and that the find places must have been significant in the mental and geographical landscape of its time. But the landscape setting has been studied very little. Against this backdrop I discuss the theme of the conference proceeding from the weapon sacrifices. They are understood in relation to the contemporary society. A study of the further development of ritual places in the Migration and Merovingian periods ends the paper.

English revised by Alan Crozier.

* * *

Inledning

Vi arkæologer har gennem lang tid opdelt arkæologiske fund i tre hovedgrupper: grave, bopladser og depoter. Den sidste gruppe opdeler vi så igen i skattefund og offerfund, alt efter om vi vurderer, at fundene har en profan eller sakral

Fig. 1. Efter "blotet". Opsætning af hestehud med kranie og fodknogler nær vandhullet øst for Eketorps borg. Foto Charlotte Fabech.

baggrund – som oftest uden at tænke på hvad et offer er eller hvad en offerhandling består af? Sådanne levn kan være de sidste rester efter ritualer og offerhandlinger og deres deponering kan være både tilsigtet og utilsigtet. Gennem de sidste 20 års mange nye fund, i kombination med en stigende interesse for religion, har vi imidlertid fået øjnene op for, at riter og kult i jernalderen var mere komplekse og organiserede/institutionaliserede, end vi tidligere troede (jvf. A. Carlie, del 1 i denne publikation).

Komplekse religiøse ceremonier består af en lang række forskellige handlinger, der på mange måder kan sammenlignes med et drama (fig. 1). Ofringen af f.eks. en hest begyndte længe inden selve slagtingen, nemlig da dyret blev udvalgt og udskilt/indfanget. Derefter blev det valgte dyr æret og dediceret til guderne. Efter en kortere eller længere tid indgik dyret i det rituelle drama, som det var udvalgt til, og hvori selve offerhandlingen – dvs. selve drabet – fandt sted. Her blev dyrets liv, oftest symboliseret gennem dyrets blod, givet til guderne. Efterfølgende blev dyret parteret, indvoldene studeret og varsler taget. Dernæst kunne kødet tilberedes til et rituel måltid, der indgik i en fest. Hovedskallen med

hud og fodknogler kunne sættes på stage og benresterne fra måltidet kunne deponeres på en særlig plads i stedet for at blive kastet på møddingen sammen med almindeligt affald – en rituel deponering (Fabech 2006).

Eller tænk på den romerske triumf, der blev tildelt den romerske kejser efter et sejrrigt felttog (Lund 2003:169ff). Triumftøget udgik fra Marsmarken og bevægede sig ad en fast rute gennem Rom til Jupiters tempel på Kapitol. Deltagerne roller og dragter var nøje bestemt og undervejs udspillede scener fra felttoget på bestemte pladser. Lederen af de besejrede blev henrettet ved det Marmartinske fængsel og først fremme på Kapitol bragtes selve takofferet – en okse. Dagen afsluttedes med en festmiddag for deltagerne, og mad deltes ud til byens befolkning. Hele triumftøget var et kompliceret ritual, som udførtes på en bestemt plads med mange forskellige elementer som processioner, skuespil, henrettelser, musik, sange – heraf udgjorde selve offeret bare en lille del.

Ritualer

Ritualer, religiøse såvel som profane, hænger sammen med bestemte begivenheder, personer, køn, livscyklus, årstider, arbejdsituationer mm. En del ritualer er ikke stedbundne medens andre er knyttet til bestemte pladser, konstruerede såvel som naturlige. Nogle ritualer var bundet til det enkelte menneske, andre til store offentlige ceremonier. De fleste ritualer har ikke efterladt sig arkæologiske spor eller kun meget utydelige spor (Bell 1992; Insoll 2004:xiv).

Nogle få af alle jernalderens ritualer har dog sat sig tydelige materielle spor. Når vi er så heldige at finde sådanne, er de traditionelt blevet tolket som ofre. Vi har endnu ikke fundet metoder, der kan udskille arkæologiske spor efter de andre handlinger som indgår i en rituel praksis. Vi opfatter alt som ofret. Måske skal vi anvende mere generelle og neutrale termer som f.eks. rituelle handlinger og kun anvende begrebet offer, når visse karakteristika er opfyldt (Berggren 2006:303ff). Med en betegnelse som rituelle deponeringer mener jeg deponeringer, som ikke har en modtager og derfor ikke kan betragtes som en gave eller et offer. Det kan f.eks. dreje sig om genstande/stof/materiale, der er for ladede til at slænges på lossepladsen eller falde i forkerte hænder (Fabech 2006:26ff; (se også Berggren, del 1 i denne publikation).

På latin forekommer forskellige betegnelser, der viser, at man har skelnet mellem forskellige handlinger i et ritual, f.eks. *offer* = bære frem/tilbyde, *sacrifico* = helliggøre/opofre, *ritus* = religiøs sæd. Vi har behov for en diskussion af arkæologiens begrænsede muligheder for at udskille forskellige dele/handlinger i et ritual på baggrund af arkæologiske fund.

Fig. 2. Våbenofferfundenes udbredelse i Sydsandinavien. Kort: Staffan Hyll.

I dette indlæg vil jeg diskutere nogle offerfund, der er velkendte og velundersøgte – de sydskandinaviske våbenofferfund. Disse fund og deres fundpladser fra romersk jernalder og folkevandringstid udgør nogle af de bedst kendte arkæologiske eksempler på rituelle levn og naturhelligdomme (fig. 2). De mange publikationer og udstillinger om disse spektakulære fund kan imidlertid let give indtryk af, at der ikke er så mange flere spørgsmål at stille (Hagberg 1967a & b; Stjernquist 1974; Lønstrup 1988; Ørsnes 1988; Ilkjær 2000, 2003; Jørgensen et al 2003). Når det gælder materialets typologi, kronologi og proveniens er der gjort meget store indsatser gennem de sidste 50 år. Men vil man få en opfattelse om disse funds kontekst – den rituelle scene – og om ritualernes form og indhold, er der endnu meget at udforske. Alle forskere er enige om, at

fundene er et resultat af rituel virksomhed, og at pladserne må have haft en betydning i tidens mentale og geografiske landskab, men meget lidt er undersøgt om dette.

Hensigten med dette indlæg er derfor at pege på de uudnyttede muligheder for at belyse rituel praksis og plads, der ligger i det enorme våbenofferfunds materiale, og som mere end 150 år efter fundenes fremkomst endnu er næsten uprøvede.

Våbenofferfund – en historie om fortolkning

Tolkningen af våbenofferfundene har spillet en meget stor rolle i dansk arkæologi og arkæologihistorie, og på mange måder spejler de også de politiske forhold mellem Tyskland og Danmark fra midten af 1800-tallet og frem til nutiden. En historie, der er gået fra åbent fjendskab og krig til et venskabeligt kollegialt samarbejde. I fokus for dette forhold har stået diskussionen om våbenofferfundene skal tolkes som store samlede deponeringer ofret efter et vundet slag mod en indtrængende fjende, eller om det drejer sig om den lokale befolknings forskellige årlige ofringer ved en central hellig plads.

Den klassiske tolkning som takoffer efter en sejrrig kamp mod en indtrængende fjende hvilede på resultaterne af Conrad Engelhardts arkæologiske udgravninger i Thorsbjerg, Nydam, Kragehul og Vimose kombineret med analogier til folk, der er beskrevet i klassiske skrifter: Caesar, Orosius, Tacitus m.fl. (Engelhardt 1863, 1865, 1867, 1869). At komme frem til denne tolkning (Worsaae 1865) var et resultat af mange og hårde diskussioner mellem forskellige forskere. Medens man i begyndelsen opfattede fundene som nedlagt på en gang, indså man, efterhånden som typokronologien udvikledes, at fundene spejlede forskellige deponeringer fra en periode på mere end 400 år (Ørsnes 1969).

Det var på denne baggrund Herbert Jankuhn i 1936 forkastede takofferteorien og i stedet fremsatte sin ”centralhelligdomsteori” om våbenofferfundene i Thorsbjerg mose. I denne tolkning så han Thorsbjerg mose som en centralhelligdom for indbyggerne på Angeln, hvor fundene spejlede periodiske ofringer på en ”Stammesopferplatz”. Fundsammensætningen viste ifølge Jankuhn frugtbarhedsofringer i et fredeligt agrarsamfund i førromersk jernalder og en ændring mod et mere krigerisk og hierarkisk samfund med ofringer af våben i romersk jernalder. Konklusionen af dette var, at de ofrede genstande tilhørte den lokale befolkning og således ikke stammede fra udefra kommende folk. Thorsbjergfundet blev i Jankuhns tolkning sat ind i en bebyggelsesarkæologisk ramme (Jankuhn 1936a&b).

At Jankuhn, udover at være en excellent bebyggelsesarkæolog, var en fremstående nazist (Steuer, red. 2001) umuliggjorde, at en sådan tolkning kunne accepteres i Danmark. Johannes Brøndsted lagde således i *Danmarks Oldtid* (1940), i begyndelsen af 2. Verdenskrig, en tolkning frem, hvor han fortsat så våbenofferfundene som ofringer efter en sejr over en indtrængende fjende – dannerne. Sejrherrerne havde efter slaget opsamlet våbenudrustningen på slagpladsen for derefter at ofre den i en sø. En sø, som folk vendte tilbage til gentagne gange for at ofre våbenudrustning efter nye sejre.

Efter anden verdenskrig forelå der således to tolkningsmodeller. Receptionen af disse blev meget forskellig. Mogens Ørsnes skrev i forordet til genudgivelsen af Thorsbjerg Mosefund fra 1969 *"Der går stærke, forpligtende traditioner gennem dansk arkæologi – og en fornyelse af tolkningsdebatten måtte hentes udefra. Det er især den tyske arkæolog, Herbert Jankuhn, der siden 1936 har bidraget hertil"* (Ørsnes 1969:xxv). Medens man i Danmark i udgravningerne af to nye fund i Ejsbøl og Illerup holdt fast i den "Brøndstedske" tolkning fulgte man i Sverige den "Jankuhnske" linie.

Der er sikkert mange forklaringer på dette. En er, at de svenske våbenofferfund ikke er så mange og så velundersøgte som de danske. En anden og måske vigtigere kan være den stærke geografiske tradition i svensk forskning, herunder arkæologi. I denne tradition var det naturlige udgangspunkt for at forstå en plads at sætte den ind i et bebyggelsesbillede bestående af samtidige grave, løsfund, bopladser, offerpladser, stednavne mm.

Det tidligste eksempel på dette gav Sune Lindqvist, da han skrev om våbenofferfundet fra Äversta (Lindqvist 1963). Inspireret af Jankuhns tolkning af Thorsbjerg beskrev han landskabsrummet omkring Äversta og Glanshammars. Berta Stjernquist har i sine fremlæggelser af udgravningerne i Hassle-Bösarps mosse valgt at se våbenofringerne som del af en differentieret offeraktivitet. En aktivitet, der strakte sig fra personlige frugtbarhedsofre til officielle ofringer af krigsudstyr og mennesker. Hun ser det som lige så vigtigt at forsøge at sætte offerpladsen ind i et lokalt bebyggelsesrum som at beskrive fundene i mosen (Stjernquist 1974; 2001). Ulf Erik Hagberg fulgte også denne linje i sin udgravning og publicering af Skedemosse (fig. 3). Han betragtede Skedemosse som en "Stammesopferplatz" hvor den lokale befolkning foretog sine ofre gennem mere end 500 år. De mange fund skulle a priori ses som løsfund og som resultat af mange mindre og lidt større ofringer. Projektet var samtidig et bebyggelsesprojekt, hvor offerpladsen i Skedemosse blev vist omgivet af velstående bebyggelser med jernbearbejdningspladser, gulddepotfund, rige grave og to kendte naturhavne (Hagberg 1967b).

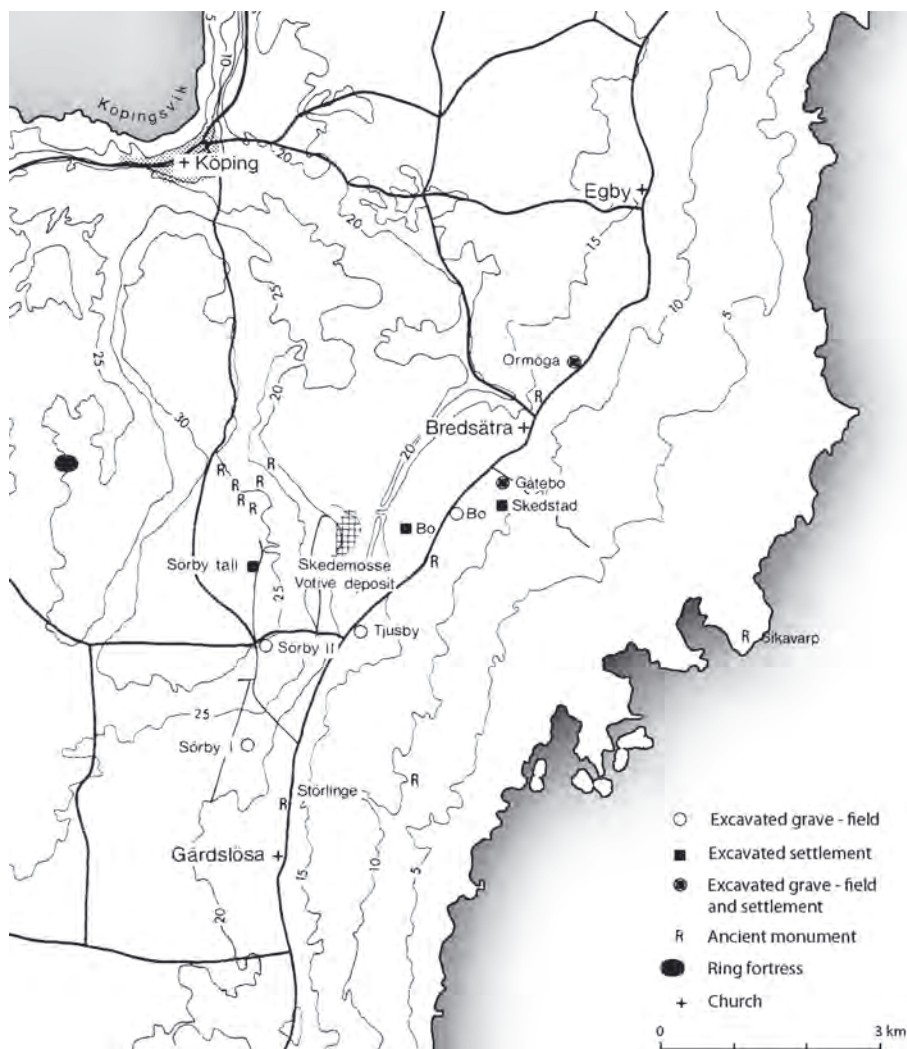

Fig. 3. Landskabet omkring Skedemosse med relevante arkæologiske fundpladser markeret (efter Margareta Beskow-Sjöberg 1977:9. Digital kort: Staffan Hyll).

Det var den uafklarede tolkningsdiskussion, der var drivkraften bag genoptagelsen af udgravningerne i Illerup i 1975 og de efterfølgende store forskningsprojekter omkring dette fund. Målet var gennem typologiske og kronologiske studier at vise, at der var tale om store sammenhængende deponeringer, og gennem studier af genstandenes proveniens at sandsynliggøre, at det var en udefrakommende fjende, hvis udrustning var ofret. I dag står det klart, at denne store nationale indsats har givet resultat. Man kan tale om store samlede nedlægninger, og en del af genstandene kan komme fra områder uden for det nuværende danske. Hermed accepteredes Engelhardts og Worsaaes klassiske tolkning som takoffer efter en sejr over en indtrængende fjende endegyldigt. Bearbejdningen af det store materiale har givet et billede af jernalderens militære hierarki og våbensammensætning. Nye undersøgelser i Nydam og Ejsbøl har styrket det billede, som udgravningerne i Illerup gav. De seneste år har den danske våbenofferfunds forskning gennem projektet *Jernalderen i Nordeuropa* arbejdet med at bearbejde de mange mindre kendte våbenofferfund i Danmark og Nordtyskland efter "Illerupmodellen" (Ilkjær 2004). Når dette projekt afsluttes, vil et fantastisk fundmateriale blive tilgængeligt for fagfolk såvel som et bredt publikum.

En ny tolkningsdiskussion?

Ikke så snart var der imidlertid opnået konsensus om tolkningen af våbenofferfundene før tiden var moden til at foreslå andre tolkninger. Flere har peget på, at man skulle kunne se dem som triumftog efter romersk forbillede. I dette forslag betragtes deponeringerne som krigsbytte, bragt hjem fra slagfeltet til den lokale helligmose på samme måde som romerske kejsere og udvalgte hærførere efter en vunden krig kunne lede et triumftog med plyndringsgods og overvundne folk til Kapitol i Rom (Jørgensen 2001; Storgaard 2001; Andrén 2008). Frands Herschend tager dette emne op til debat og argumenterer imod tanken om at opfatte våbenofferne som "sejers triumf" (Herschend 2003:312ff). Han mener, at hvis fundene skulle afspejle triumftog efter græsk/romersk forbillede, burde fundene indeholde traditionelt krigsbytte. Men det, der findes i våbenofferfundene, er først og fremmest krigernes militære og personlige udstyr (våben, bælt, værktøj, smykker, amuletter, spil, kamme, ildstål, mønter, hesteudstyr, kirurgiske instrumenter, kar, beholdere, både mm.). Intet af materialet i de mange våbenofferfund falder uden for rammerne af, hvad en "hær" var udrustet med. Det handler om rekvisitter, der var nødvendige for at betrede tidens martiale scene, Herschend kalder det *krigs-utrustningsoffer*.

Fig. 4. Udsnit af Gemma Augustea. Billedfeltet viser tilfangetagne barbarer og soldater, der er ved at rejse et sejrstrofæ. Fremstillingen markerer sandsynligvis Tiberius nedkæmpning af oprøret i Dalmatien 6-9 e.Kr. Foto: Kunsthistorisches Museum, Wien.

Handlede det om traditionelt plyndringsgods/krigsbytte, bragt tilbage til helligdommen ved søen efter en succesfuld raid/krig, burde våbenofferfundene indeholde materielle symboler for de besejrede folk, f.eks. deres tempel/stammeskæt og andre kostbarheder, som vi kender det fra Titus triumftog efter erobringen af Jerusalem og fra frankernes erobring af Friesland og Saxen. Karl den Store beretter om ødelæggelsen af deres hovedhelligdom Irminsul, hvor tempelskatten blev taget som krigsbytte.

Skal vi finde impulser til våbenofferskikken i den romerske verden, vil det være mere oplagt at se dem som en *interpretatio* af romerske trofæer, opført på slagfeltet efter slaget for at fejre sejren – en sidste akt i selve krigsspillet. Sådanne trofæer kunne bestå af en simpel træpæl, hvorpå nogle af fjendens våben var ophængt og lagt omkring (fig. 4), men de kunne også opføres som monumentale sejrsmonumenter som det kendte i Adamklissi, i Rumænien, rejst af Trajan efter hans sejr over dacerne. Det vigtige ved sådanne trofæer er, at de opførtes på slagmarken som led i en helliggørelse af området.

De barbariske samfund hvilede på krigeriske værdier, som til stadighed skulle legitimeres for folk gennem en martial kultur, fyldt med heroiske fortællinger og militære ritualer. Ceremonier udført straks efter en sejr må have været en vigtig del af en sådan kultur, både som forløsende og samlende kraft. Sandsynligheden for, at skandinaviske folk har oplevet romerske slagmarkstrofæer og -ritualer i Limesområdet, virker større end for, at man har deltaget i et triumftog i Rom.

En fornyet og åben diskussion, mellem fortalere for forskellige tolkninger, om hvordan vi skal forstå disse fund ville være frugtbar. Den kunne bringe nye ideer og kundskab frem.

Plads og praksis

At spørgsmålet om fundpladserne og deres landskabelige placering indgik i den dansk-tyske tolkningsdiskussion låste diskussionen. Dette er, efter min opfattelse, den væsentligste årsag til at den danske våbenofferfunds forskning ikke har inddraget offerpladserne og deres landskab i de senere års mange undersøgelser og diskussioner. Det er uomtvisteligt, at våbenofferne er en næsten udtømmelig kilde til studier af typologi, kronologi, proveniens, militær udrustning og ordning. Men tiden må nu være inde til snart at studere det fundene også spejler – kultpraksis og hellige pladser. Pladserne og praksis må sættes i fokus. Vi kan ikke fortsætte med at lade 1900-tallets politiske hændelser stå i vejen for nye forskningstiltag.

Allerede i 1867 skrev Engelhardt i sin diskussion om tolkningen af våbenofferfundene ”*Men om moserne vare hellige Søer, dengang Fundene nedlagdes, eller om de ere valgte, blot fordi de laae i Nærheden af Valpladserne, kan vel ikke afgjøres*” (Engelhardt 1867:17). Engelhardt tog her et interessant problem op, som det er af stor vigtighed at forsøge at besvare, men hvor meget lidt er gjort.

En gennemgang af våbenofferfundene viser, at der på stort set alle fundpladser findes offerfund fra tidligere perioder og af en anden karakter (Fabech 1987). Det drejer sig om lerkar med fødevarer, forskellige dyr som eks. ko, hest, får, hund, mennesker, smykker, metalkar, redskaber etc. Der er således ingen tvivl om, at de steder, hvor man valgte at ofre krigsudstyr, allerede var hellige pladser. Men sådanne lokaliteter fandtes tilgængelige overalt i søer og moser. Når vi på trods af dette ikke finder militær udrustning på alle disse pladser, betyder det, at der kan være en sammenhæng mellem våbenofferfundenes og kamppladsernes placering. En sådan sammenhæng kan have skabt særlige mytiske/historiske/strategiske forhold omkring de valgte lokaliteter og kan forklare, hvorfor man vendte tilbage til de samme steder gentagne gange.

Romerske sejrstrofæer rejstes på slagmarken som led i en helliggørelse af pladsen, hvor en sejr havde fundet sted. En konsekvens af at betragte denne skik som en mulig analogi til våbenofferfundene vil derfor være, at vi må forvente at finde slagmarken i nærheden af offerpladsen. Et eksempel på dette er det store sejrstrofæ *Tropaeum Traiani* ved Adamklissi (fig. 5). Det opførtes i 109 e.Kr., 7 år efter sejren over dacerne. På pladsen var tidligere opført en helligdom med et alter med navnene på de 3800 soldater, som faldt i slaget, og et mausoleum. Pladsen ligger strategisk ved et vigtigt trafikalt knudepunkt mellem Donau og Tomis (nuværende Constanta), og lige syd for Dobrudschavolden der løber mellem Donau og Sortehavet som beskyttelse mod indtrængende fjender (Hannestad 1986:171ff). Adskillige store slag blev senere udkæmpet her, bl.a. kejserne

Konstantin d. Store og Licinius' sejr over barbariske folk 318, som markeres ved en indskrift på *Tropeum* (Wolfram 1988:59). Monumenterne er placeret på et højtliggende plateau i et lavtliggende bakket landskab.

At det ikke kun var romerne, der gjorde deres slagmarker hellige, viser Tacitus' beskrivelse af slagmarken ved Teutoburger Wald, hvor Arminius besejrede den romerske feltherre Varus og hans tre legioner. Seks år efter slaget kom Germanicus og hans hær, i sin søgning efter Arminius, nær slagmarken. Han besluttede at besøge pladsen for at ære de døde og begrave de faldne soldater. Det syn, der mødte romerne, da de kom til pladsen, giver en meget god beskrivelse af sejrens triumf. Overalt lå de hvide knogler efter de romerske soldater og vidnede om kampens udstrækning og voldsomhed. Sammen med dem lå også sønderbrudte våben og hesteknogler. På træstammer sad opslåede menneskekranier. I de nærliggende lunde stod andre hvor man havde slagtet officererne. Overlevende fra slaget berettede om, hvor generalerne var faldet og ørnene taget, hvor Arminius holdt sejrstalen og hvordan han bespottede ørnene og felttegnene. De kunne også fortælle, hvor mange soldater man havde hængt, og hvor mange torturgruber man havde gravet (Tacitus Ann. 1:61). Beskrivelsen viser at slagmark og helligdomme var blandet, men den antyder også, at de nærliggende lunde med deres andre allerede var etablerede helligdomme inden slaget. Af Tacitus' beretninger fremgår også, at ikke alt byttet blev på den hellige slagmark. De romerske felttegn fandtes ophængte i hellige lunde over hele "Germanien" og blandt Arminius krigere udgjordes en del af den militære udrustning af romerske våben, erobret på slagmarken i Teutoburger Wald.

For at ære de faldne tropper lod Germanicus soldaterne rydde op på slagmarken. De indsamlede rester af de døde, begravde dem i fællesgrave og opførte en høj. De samlede også den synlige romerske militærudrustning sammen og tog den med. At denne militærudrustning endnu seks år efter slaget lå på pladsen, må ifølge Carnap-Bornheim betyde, at de var rituelt ødelagte og forsætligt deponeret/overgivet (1999:499). Germanicus' handling medførte en profanering af "germanernes" hellige slagmark. En tilstand, der ikke holdt længe, idet "germanerne" kort efter udjævnede den gravhøj, som romerne havde opført på pladsen.

Ovennævnte eksempler viser den nære sammenhæng mellem helligdom og slagmark hos både romerne og "germanerne". Det ville være interessant at undersøge, om det samme er tilfældet i Sydsandinavien. Forskellige landskabelige træk karakteriserer disse to slagmarker. Adamklissi ligger strategisk vigtigt ved et trafikalt knudepunkt i et åbent landskab. Et klassisk valg, når romerske hærførere fik mulighed for at bestemme kamppladsen. En sådan plads gav optimale muligheder for både bueskytter og kavaleri. Teutoburger Wald ligger helt

Fig. 5. Rekonstruktion af Tropaeum Traiani ved Adamklissi i nuværende Rumænien. Efter Florescu 1965.

anderledes placeret. Nemlig ved et vanskeligt passabelt sted, omgivet af højdedrag, moser og skove. Et farligt sted for en fremmed angriber, men et strategisk godt valg for krigere med lokalkendskab, ved angreb på en indtrængende og overmægtig fjende.

Ser vi på våbenofferfundene ud fra et sådant perspektiv er det interessant, at de fleste ligger nær gamle vejssystemers smalle naturlige passager i landskabet. Her har man ikke kunnet vige til siderne ved et angreb uden at blive tvunget ud i uvejsomt terræn i moser eller skov. Overvåget af vagtsystemer har de været oplagte pladser at møde en indtrængende fjende (Ringtved 1999). Porskær er et sådant eksempel, Skedemosse et andet.

Pladsernes placering, udseende og ritualernes udførelse
Moderne tværfaglige landskabsanalyser af våbenofferpladserne og deres kontekst er påtrængende. Analyser, hvor pladserne studeres fra mikroniveau til et overregionalt perspektiv, er nødvendige. Eksempler på spørgsmål at forsøge at besvare kunne være:

- Hvorfor har man valgt denne plads?
- Hvordan ser lokaltopografien ud?
- Ligger offerpladserne nær landskabeligt vanskelige passérbare punkter?
- Er der geografiske og topografiske ligheder mellem de enkelte fundpladser?
- Hvordan forholder våbenofferfundene sig til tidligere og senere rituelle pladser i samme landskabsrum?
- Ligger disse pladser centralt eller perifert i byggerne?
- Hvordan ligger pladserne i forhold til samtidige bebyggelser?
- Er det sandsynligt at der findes en sammenhæng mellem offerplads og slagmark?

Vigtigt vil det også være at udarbejde en karakteristik af helligdommene – den rituelle scene. En scene, hvis planløsning udgøres af geografi, topografi, vegetation mm, og hvor forskellige tilføjede konstruktioner har påvirket indretningen. Vi må udskille forskellige operationelle elementer, anvendelige for sammenlignende studier, som f.eks.

- Pladserne er placeret ved tidligere lavvandede søer i eller nær ådale.
- Offerstederne relaterer sig ofte til højdedrag ved moserne dvs. til ”naturlige scener”.
- Krigerudstyret er deponeret i søer og moser, i åbent vand eller i gravede gruber i tilgroede moser.
- På en del af pladserne er fundet rester af forstærkninger af bredden, ”træbroer” samt primitive idoler.

- Spredningen af fundene kan indicere bestemte udkastningspladser – platforme, bygninger o.l.

Et andet mål er at forsøge at få et indtryk af ritualernes udførelse. Kan vi med baggrund i denne klassiske fundkategori komme nærmere en forståelse af selve ritualernes udførelse og hensigt, deres forløb gennem tid og deres betydning som social strategi – at herske gennem ritualer? For at nærme sig denne slags spørgsmål, må vi udover pladsernes udseende forsøge at få en forståelse af fundenes rituelle karakteristika. Hvad kan de evt. sige om ritualets forskellige faser og hvordan kan de ses i forhold til forskellige perspektiver som militær strategi, mentalitet og tid.

- Fundene består af en hærns fulde udrustning fra påklædning, våben, rideudstyr, personlig udstyr mm.
- Dyr – f.eks. heste og køer – kan indgå i offerhandlingen.
- Enkelte fund viser, at mennesker kan være ofret samtidigt med den militære udrustning
- De fleste fund kan dateres til tiden 100–500 AD.
- Pladserne er benyttet op til 5 gange med op til 150 års imellem.
- Genstandene er for en stor dels vedkommende forsætligt ødelagt inden deponeringen.
- Dele af fundene eller det hele kan være brændt inden deponeringen, men den overvejende del af ofringerne er ubrændte.
- Ildsteder kan forekomme på tørt land.
- En del genstande er bundtet og bundet sammen, de kan være indpakket i andre genstande, lagt i kar mm, inden de er deponeret i søen.
- Genstandene er kastet ud fra bredden, sejlet ud eller deponeret i gruber fra planker eller lignende.
- I mange tilfælde er der kastet strandsten efter det deponerede udstyr.
- Genstandene er deponeret blandet og er almindeligvis ikke sorteret efter kategori eller funktion, men sammenhørende objekter (eks. bælt med tilhørende udstyr, hestmundering, sværd med bandoler etc.) kan være deponeret samlet. I folkevandringstid synes en fokusering på våben (sværd, lanse og spyd) og tilhørende beslag samt hesteudstyr at kunne iagttages.

Ud fra ovenstående kan vi slutte, at pladserne må have været markeret med bygninger, hegn, idoler eller andet, når de samme pladser kunne anvendes gennem generationer og med meget lange intervaller mellem ofringerne. Deponeringernes store spredning i mosen viser, at mange personer deltog aktivt i udførelsen

af ritualerne. At kanterne langs søen kan være forstærket indicerer, at mange mennesker (måske også tilskuere) var til stede under ritualerne. Ildpåvirkede genstande og ildsteder viser, at bål var en del af aktiviteterne. Genstandenes behandling viser, at de har gennemgået forskellige ritualer inden deponeringen. Dette giver en indsigt i noget af det, der hændte på disse pladser.

Det rituelle drama, som våbenofferfundene afspejler, må have bestået af forskellige faser/scener. Begyndende ved opsamlingen af våben på slagmarken, hvorfra transporten til den hellige plads ved søen kan være sket som processioner. På pladsen må ofringen af krigsudstyret være sket under ledelse af én eller flere kultledere og med forskellige aktører til at udføre handlingen. Vi må forestille os, at offerhandlingen omfattede komplicerede ritualer betående af processioner, våbendans og våbenfægtning, måske som en ritualiseret fortælling om kampen, hvor udvalgte scener fra selve slaget blev opført. Og vi må tænke os, at elementer, der ikke afsætter sig arkæologiske spor – som råb, sang, musik, støj, lugt og røg – har været en uadskillelig del af oplevelsen.

En vigtig del af hele ritualet har, ud over at opfylde aftalen med guderne, været at få folk til at føle sig delagtige i hændelsen og at skabe sammenhængskraft, offervilje mm. Offerhandlingen fremstilles ofte som en slags bersærker gang – vild og kaotisk. Har det ikke krævet meget mere tilrettelæggelse at få handlingen til at fungere som social strategi? Hvad skete inden? Hvem arrangerede, hvem agerede og hvem iagttog ritualerne?

Våbenritualer

I modsætning til ofringerne fra romersk jernalder, hvor hele krigerudrustningen synes at ligge usorteret, hulter til bulter, synes det i folkevandringstid at blive mere almindeligt at fokusere på udvalgte våben og hesteudstyr. Disse våben blev udsat for en særlig behandling, hvorved de rituelt blev slået ihjel, så de dermed mistede deres betydning (Fabech 1987, 1991). Denne praksis stemmer vel overens med den betydning sværdet opnåede i løbet af folkevandringstid som symbol på ære, magt og rigdom, og hvor sværdets biografi gav det et eget ”liv”. Hestens betydning fremgår bl.a. af flere sydsvenske fund som ligfærdsofrene fra Sösdala og Fulltofta samt våbenofringerne fra Kanalkatan, Åmossarne og Finnestorp (Geisslinger 1970; Fabech 1991; Nordqvist 2007).

Et eksempel på andre kilder, der kan give os indtryk af tidens våbenritualer, finder vi i Prokopius’ beskrivelse af slaget ved Busta Gallorum øst for Assisi (552). Totila, goternes konge, demonstrerer sin ridekunst og våbenfærdighed ved at ride frem og tilbage mellem goternes og romernes hære inden slaget. Siddende

Fig. 6a-c. Scener på hjelmbeslag fra Vendel. De kan tolkes som f.eks. processioner, ridt, kamp, våbenleg i ritualer eller krig.

på sin hest og iført en gylden rustning kaster han sin lanse op i luften og griber den igen mange gange. Prokopius er uforstående og irriteres over dette optrin, idet han opfatter Totilas opvisning som en måde at trække tiden ud (Prokopius:298). Men måske er det, han beskriver, i virkeligheden vigtige ritualer som Totila udførte, inden kampen sattes i gang – for at vise sin styrke, måske for at spå om udfaldet.

Dette eksempel har visse ligheder med berettelsen om Odin, som i den prototypiske krig kaster sin lanse over fjenden. Skriftlige kilder omtaler lansens som Odins våben og også som det våben hærføreren slynger over fjenden som indledning på kampen. Gennem dette ritual vier han fjenden til Odin (Nordberg 2003:120ff med henv.). Måske er det en sådan rituel lanse, der ligger i en af de sene deponeringer i Nydamfundet. Denne lanse, der er sværdformet, har et firbenet halsende dyr i guld inkrusteret i bladet. Den er fundet i en dyng med militært udstyr, hvor den sammen med 36 sværd var stukket ned omkring en bylt med personligt udstyr og beslag (Jørgensen & Vang Petersen 2003).

På sværd- og hjelmbeslag fra vendeltid ses krigere med lanser, der synes at udføre våbendans, og krigere med sværd og lanser, der deltager i processioner og/eller kamp (fig. 6a-c). Disse billeder viser, at våbenritualer var en vigtig del i et samfund, gennemsyret af krigeriske idealer. De kompletterer indtrykket af våbenofferfundene og bidrager til, at vi kan forestille os de komplicerede ritualer med processioner, våbendans og våbenfægtning, der kan have indgået i ritualerne ved søer og moser. Måske indgik de i en ritualiseret fortælling om kampen og sejren. At hesten også var en vigtig del af ritualerne, fremgår dels af det fundne hesteudstyr, dels af at rytter og hest er et vigtigt element i billedfremstillinger.

Tacitus' beretelse om Arminius' sejr over Varus har betydet meget for tolkningen af våbenofferfundene som takofre efter en sejr. På trods af de ca. 2–500 år, der adskiller disse hændelser, virker analogien ikke urimelig. Seks år efter

denne sejr opildner Armenius cheruskerne til nye kampe mod romerne og siger bl.a. *"Ån finns i Germaniens heliga lundar till beskådande de romerska fälttecken jag upphängt där till våra fäders gudar."* (Tacitus I:59). Vi kan deraf forstå, at det var en del af sejrsceremonien at bringe særligt udvalgte genstande til forskellige helligsteder i "Germanien". Et eksempel på noget sådant kan være den tyrefigur (fig. 7), som er fundet ved en samtidig bebyggelse i Ll. Frö på Öland og som tolkes som et romersk felttegn (Fabech & Näsman manus). Set i dette perspektiv ville det ikke være urimeligt at forestille sig, at afslutningen på de store rituelle dramaer ved skandinaviske søer afsluttedes med, at udvalgte trofæer blev bragt hjem til helligdommene ved residenserne.

De store ofringer af krigsudstyr i søer og moser ophørte i det 6. århundrede. Våbenfund fra bebyggelser som Uppåkra, Lundeberg, Bejsebakken, Sorte Muld, Vallhagar og Eketorps borg viser, at begivenheder med våbenritualer og våben-deponeringer fortsatte på tørt land på elitens gårde med sal og kultbygninger – residensen. Våbendeponeringerne nord og syd for kulthuset i Uppåkra (Helgeson 2004) indikerer, at våbnene indgik i komplicerede ritualer som våbendanse, våbenkampe og genopførte slag. Når vi finder disse fund på eliteresidenserne, viser det, at residenserne er blevet lige så hellige som de gamle moser (Herschend 2000).

Disse helligdomme har vi indtil de seneste år kun kendt til gennem landskabslovene, hvor der står, at det er forbudt at blote ved lunde eller høje, gudebilleder, vi eller stavgårde (Gutalagen). I Ældre Gulatingslagen findes forbud mod kult ved hørg og høje samt forbud mod at bygge hørg og høje eller rejse nidstang. Arkæologiske undersøgelser har nu vist, at sådanne pladser virkelig fandtes. Nu ved vi, hvordan de kommer til udtryk arkæologisk. Pladser som Borg, Uppåkra, Lunda, Ullevi m.fl. er klare udtryk for hvordan kult og ritualer var tilknyttet halgårde og residenser (Nielsen 1997; Larsson & Lenntorp 2004; Andersson & Skyllberg, red. 2008; Bäck 2008), og det er kun et spørgsmål om nye udgravninger, inden vi får flere typer af hellige/rituelle pladser frem i lyset og dermed en bedre forståelse af, hvor kompleks den førkristne kult var.

Hvem ofrede og hvem iagttog?

Århundrederne, da våbenofferskikken praktiseredes, var en turbulent tid i Sydskandinavien, og særlig den sidste del kan betragtes som et århundrede af opløsning og forandring, hvoraf nye samfundsformer opstod. Konflikter mellem de forskellige stammer og småkongedømmer resulterede gradvist i større konstellationer (Näsman 2006). Våbenofferfundene spejler disse interne kampe. Kampene er traditionelt blevet tolket som værende af forskellig karakter strækkende

Fig. 7. Tyrefigur fundet ved Ll. Frö på Öland. Figuren er støbt i bronze og tolkes som et romersk felttegn. SHM 1012. Foto: Statens Historiska Museum, Stockholm.

sig fra rene plyndringstogter til velplanlagte krige om kontrol over land, resourcer og kommunikation. Men måske kan man også se disse kampe som indbyrdes kampe mellem forsvarere af et traditionelt system og nye eliter som med europæisk baggrund ville reformere samfundet. Hvis dette er tilfældet viser de mange spor efter krig fra ca. 200 til 500, at forandringen af samfundet ikke skete uden modstand.

Det er interessant, at af omkring 22 våbenofferfund, deponeret i folkevandringstid i Sydskandinavien, er de 17 nedlagt i midten og/eller sidste halvdel af 400-tallet. Disse ca. 50 år fremstår således som de mest krigshærgede i hele romersk jernalder og folkevandringstid. Er forklaringen på dette, at de skandinaviske grupperinger, som havde deltaget i kampene på den europæiske krigscene, vendte tilbage til deres hjemstavn efter hunnernes nederlag ved Nedao i 454, og at de dér krævede en plads i samfundet, der svarede til deres erfaringer? Fik de ikke det krævede, forsøgte de at tage det med vold, således som de havde lært i det fremmede. Disse nye eliter havde på Kontinentet opnået andre

kvalifikationer for lederskab end slægtskabsforhold og kendskab til ”stammens” traditioner. En række arkæologisk kilder – bl.a. sværd og rideudstyr – viser, at de var en del af en europæisk martialske elite, bestående af mange forskellige folk – et gotisk multikulturelt miljø med bl.a. indslag af rytternomadekultur. Sådanne miljøer blev ikke sammenholdt af fælles oprindelse, geografi, sprog eller religion. De knyttedes sammen af karismatisk lederskab, militære myter og massepsykose samt udsigten til plyndringsgods (Fabech & Näsman manus).

Nok handlede folkevandringstidens mange krige reelt set om magt over folk og rigdomme, men det var fortællinger og myter om magtens legitimitet og lederens guddommelige afstamning, der fik krigere til at gå i kamp, villige til at ofre deres liv. En kamp mellem gamle traditioner og nye ambitioner forklædt som myter med genealogier, guddommelige afstamninger og heltedåd blev brugt både af forsvarerne for det gamle system, såvel som af dem, der ville forandre samfundet. Det er i dette lys, jeg tror, vi må se våbenofferfundene og den nordiske dyrestil. Afgørende i en sådan martialske tid var, at alle i samfundet var delagtige i kampen og sejren. Det vigtigste mål med de store sejrskrualer var at indgive folk en følelse af at være en del af krigen, at skabe baggrund for opofrelse. At dømme efter Tacitus beskrivelse af germanerne overværede kvinder og børn kamphandlinger. Han skriver *”Skal de i kamp, ... anbringer de deres kære lige i nærheden, og fra dem høres kvinders hyl og spædbørns klynken”* (Tacitus Germania 7.3). Vi må derfor forestille os, at alle grupper, der havde betydning i samfundene, overværede disse sejrskrualer.

Ændringen i våbenofferskikken, der synes at sætte fokus på specielle våben som sværd og lanser samt rideudstyr, viser måske, at nye eliter med fokus på individuelle dyder efterhånden fik overtaget. Efter nogle turbulente århundreder havde en ny elite etableret sig omkring 500, og den stabiliseredes yderligere gennem 5- og 600-tallet. En elite med europæisk baggrund og forbindelser – en elite, som på mange måder lagde grunden til det samfund, vi ser i vikingetid og middelalder.

Landskab og hellige pladser

Samtidig med våbenofringernes ophør i søer og moser forsvandt de fleste andre tegn på rituelle aktiviteter fra disse miljøer. At sådanne helligdomme virkelig mistede deres funktion understøttes af nye pollenanalyser fra Dallerup sø i Østjylland. Fra 200 til ca. 450 forekommer der fund i søen, der viser, at den på dette tidspunkt benyttedes som offersted. Det drejer sig om deponering af lerkar og mindst to våbenofferfund. Denne funktion kan have medført, at søens brednære

områder friholdtes for tættere vegetation. En tilgroningsfase indtræder, da ofringerne ophører. Efter 500 viser pollendiagrammet således en tiltagende ellebevoksning i området omkring søen (Fabech & Ringtved i tryk).

Forandring i helligdommes placering i landskabet kan illustreres med et eksempel fra Dejbjerg i Jylland. I et mindre område kan vi følge bebyggelsesudviklingen fra en landsby nær en lokal offermose i ældre jernalder, over en landsby med halgård i yngre jernalder, til en landsby med hovedgård og kirke i middelalderen. Ofringerne i mosen – bl.a. to pragtvogne fra omkring Kr.f., lerkar og trægenstande – synes at ophøre omkring 400 e.Kr., samtidig med at en gård med halbygning opføres i landsbyen. Den senere kirke fra tidlig middelalder opføres på den toft, hvor halgården lå i folkevandringstid (Fabech 1997 med ref.).

Det var en lignende udvikling, Jankuhn skitserede i sin tolkning af Thorsbjergfundet (Jankuhn 1954). På kortet over Sønder-Brarup (fig. 8) ser vi Thorsbjerg mose, hvor levn efter ritualer og ofringer slutter i det 4. århundrede. Syd for mosen ligger Thorsbjerg og en nærliggende gravhøj Målhøj, dvs. højen hvor retslige strider afgjordes – en tidlig tinghøj (Fabech 1998:157f med ref.). Sønder Brarup var i middelalderen centrum for det største marked i Slesvig-Holsten med markedsplads, kirke, en kendt hellig kilde samt en tingplads for Sydangel. Jankuhn mente, at området opretholdt rollen som vigtig markedsplads og sakral plads for hele Nordslesvig. Med vores nuværende viden om kontinuitet i bebyggelsesudviklingen er det en mulig hypotese, at en eliteresidens eksisterede i området fra romersk jernalder til middelalder, hvor den kan være overgået til en præstegård. Kulten kan i tiden efter at mosen ikke anvendtes mere og til den første kirke blev opført, være udført på andre helligdomme i området, i kulthuse og hellige lunde, ved høje etc.

Med skabelsen af haller og residenser omskabes landskabet både økonomisk og mentalt. Det kultiveres og ”civiliseres” – kult og ritualer foretages på arrangerede pladser og i bygninger, der sammen indgår i et idealiseret verdensbillede. Bag denne ændring lå de mangeårige kontakter med den romerske verden. En verden med institutionaliseret religion og templer og fra det 4. århundrede også kirker. Ikke at folk her i Norden blev kristne, men deres verdensopfattelse blev påvirket af den romerske kristne kultur (Fabech 1999).

En historie om, hvordan ritualer kunne transformeres fra naturhelligdomme til konstruerede helligdomme, finder vi hos Gregor af Tours, der skriver om en begivenhed fra ca. 500 ved Javols på vestsiden af Massif Central. Landbefolkningen her mødtes ved bestemte lejligheder ved en sø for at ofre tøj af hør og uld, modeller af ost og voks samt brød. De kom med vogne, bragte mad og drikke,

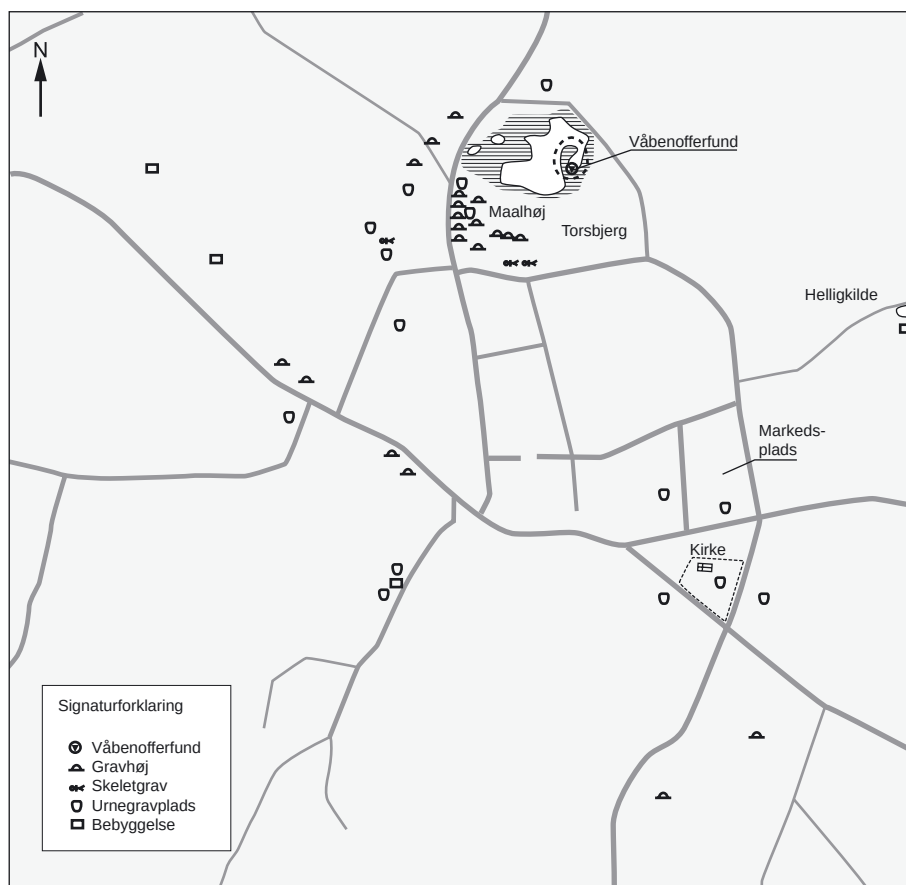

Fig. 8. Kort visende landskabet omkring Thorsbjerg mose med relevante forhistoriske og historiske levn indtegnet (efter Jankuhn 1954). Digitalt kort: Staffan Hyll.

ofrede dyr og festede i tre dage. Biskoppen fra Javols forsøgte at få dem til at opføre med deres ofringer og rituelle måltider, men de ville ikke høre. Inspireret af Gud byggede han en kirke lidt fra søen og indviede den til Hilary. Det lykkedes ham nu at overtale dem til at opgive deres traditionelle offerplads ved søen og i stedet overføre ritualerne til kirken (Fletcher 1997:49).

I dag kender vi flere andre typer helligdomme, som var i brug både samtidig med og efter våbenofferfundenes ophør i søer og moser. De fandtes i mange forskellige miljøer gennem jernalderen, f.eks. i lunde, på højedrag og bjerge, i huse og haller, kultbygninger og indhegninger samt på gravpladser. Nogle af

disse pladser var kortlivede, medens andre levede længe og forandredes undervejs (Carlie 2004; Artelius & Anglert 2008).

Hvordan forholdt menneskene sig til de forladte offerpladser? Hvilken rolle spillede disse overgivne pladser i landskabet? Var de gemte og glemte, eller forbandt man dem stadigvæk med forfædre og forguder? Fortiden med alle sine levn, myter og fortællinger må have været til stede i landskabet. For at forstå dette, er det på tide igen at betragte offerpladserne i et bredt landskabsperspektiv.

Generelt kan man beskrive det som en ændring fra naturpladser til konstruerede pladser. Man kan også se det som en forandring fra ritualiserede traditioner med forfædrekult (Blomkvist 2002) til institutionaliserede ritualer med et formaliseret system af pladser for kult og ret. Kristendommen overtog mange af den førkristne tids centrale pladser i landskabet og gjorde dem til sine pladser. Man brændte eller nedrev kultbygninger og opførte kirker på residenserne eller man rensede kulthusene for det hedenske og indviede dem til Kristus. Man overtog/transformerede også ritualer og højtider fra den førkristne "religion". Vi kan tale om en kontinuitet på nogle pladser fra det førkristne samfund til det kristne – religion kunde ændres eller byttes ud, men pladsen kunne være den samme. Det er derfor interessant at undersøge, hvordan kendte våbenofferfund ligger i et bebyggelsesrum og i et bredere tidsperspektiv. Man kan derfor håbe, at U. E. Hagbergs undersøgelser i Skedemossebygden og B. Stjernquist i bygden omkring Hassle-Bösarp kan følges op.

At forskningen omkring forskellige typer offerfund i så stor udstrækning har drejet sig om at beskrive, bestemme og datere resterne efter ritualer men så lidt om fundenes kontekst, gør det vanskeligt at danne sig et billede af jernalderens rituelle landskab. Tacitus' beretning om dyrkelsen af gudinden Nerthus, der trækkes omkring i et landskab på en vogn, trukket af okser, er én af få beretninger om et rituals gennemførelse. Den viser, at ikke kun Nerthus' helligdom, men mange andre pladser og hele landskabet indgik i ritualen (jvf. Näsström del 4 i denne publikation).

De sidste 20 år har givet os en forståelse af jernalderens ideale landskab. Udgangspunktet for at forstå dette landskab er centralpladser som Gudme og Uppåkra. Skal vi lykkes med at kvalificere dette billede, må vi undersøge flere af de hellige pladser, som vi nu ved ikke alene er overleveret i stedsnavne og skriftlige kilder, men som vi nu også kender arkæologisk. Vi må aktivt søge efter flere lunde, vier, hørg etc. og undersøge naturpladser med sakrale navne som f.eks. Gudbjerg, Galdbjerg og Albjerg ved Gudme.

Referencer

Trykte kilder

- Cornelius Tacitus Annaler I-V*. Oversætning Svalenius, I. 2003. Sävedalen.
Cornelius Tacitus Germania II. Udgivet af Brun, N. W. og Lund, A. 1974. Århus.
Prokop(ius) Vandalenkrieg. Gotenkrieg. Udgivet af Coste, D. & Ritthaler, A. 1966. München.

Litteratur

- Andersson, G. & Skyllberg, E. red. 2008. *Gestalter och gestaltningar – om tid, rum och händelser på Lunda*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
 Andrén, A. 2008. Behind Heathendom: Archaeological Studies of Old Norse Religion. *Scottish Archaeological Journal*. Vol. 27(2), s. 105–138.
 Artelius, T. & Anglert, M. 2008. Epilog till en offerlund. I: Andersson, G. & Skyllberg, E. red. *Gestalter och gestaltningar – om tid, rum och händelser på Lunda*, s. 229–246, Stockholm: Riksantikvarieämbetets förlag.
 Bell, C. 1992. *Ritual theory, ritual practice*. Oxford: Oxford University Press.
 Berggren, Å. 2006. Archaeology and sacrifice. A discussion of interpretations. I: Andrén, A., Jennbert, K. & Raudvere, C. red. *Old Norse religion in long-term perspectives*. Vägar till Midgård 8, s. 303–307. Lund: Nordic Academic Press.
 Beskow-Sjöberg, M. 1977. *The Archaeology of Skedemosse IV*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
 Blomkvist, T. 2002. *Från ritualiserad tradition till institutionaliserad religion. Strategier för maktlegitimering på Gotland under järnålder och medeltid*. Uppsala: Universitetet.
 Brøndsted, J. 1940. *Danmarks Oldtid. III. Jernalderen*. København: Gyldendal.
 Carlie, A. 2004. *Forntida byggnadskult. Tradition och regionalitet i södra Skandinavien*. Arkeologiska undersökningar Skrifter No 57. Stockholm: Riksantikvarieämbetets förlag.
 Carnap-Bornheim, C. von 1999. Archäologisch-historische Überlegungen zum Fundplatz Kalkrieser-Niewedder Senke in den Jahren zwischen 9 n. Chr. Und 15 n. Chr. I: Wiegels, R. red. *Rom, Germanien und die Ausgrabungen von Kalkriese*, s. 495–508. Osnabrück: Universitätsverlag rasch.
 Engelhardt, C. 1863. *Thorbjerg mosefund 1858-1861*. København.
 Engelhardt, C. 1865. *Nydam mosefund 1859-1863*. København.
 Engelhardt, C. 1867. *Kragehul mosefund 1751-1865*. København.
 Engelhardt, C. 1869. *Vimosefundet*. København.

- Fabech, C. 1987. *Krigsbytteoffer - religiøs ceremoni eller politisk manifestation*. Aarhus [opublicerad magisteravhandling, Forhistorisk Arkæologi, Moesgård].
- Fabech, C. 1991. Booty sacrifices in Southern Scandinavia: a reassessment. I: Garwood, P. red. *Sacred and profane: Proceedings of a conference on archaeology, ritual and religion*. Committee for archaeology. Monograph 32, s. 88–94, Oxford: Oxford University.
- Fabech, C. 1997. Slöinge i perspektiv. I: Callmer, J. & Rosengren, E. red. "... gick Grendel att söka det höga huset..." *Arkeologiska källor till aristokratiska miljöer i Skandinavien under yngre järnålder*, Hallands Läns museers Skriftserie N0 9/ GOTARC C. Arkeologiska Skrifter No 17, s. 145–160. Halmstad.
- Fabech, C. 1998. Kult og samfund i yngre jernalder – Ravlunda som eksempel. I: Larsson, L. & Hårdh, B. red. *Centrala platser. Centrala frågor. Samhällsstrukturen under järnåldern. En vänbok till Berta Stjernquist*. Uppåkrastudier 1, s. 147–163. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Fabech, C. 1999. Centrality in Sites and Landscapes. I: Fabech, C. & Ringtved, J. red. *Settlement and Landscape*, s. 455–473. Århus: Jutland Archaeological Society.
- Fabech, C. 2006: Centrality in Old Norse mental landscapes. I: Andrén, A., Jennbert, K. & Raudvere, C. red. *Old Norse religion in long-term perspective*. Vagar till Midgård 8, s. 26–32, Lund: Nordic Academic Press.
- Fabech, C. & Ringtved, J. (in press). Arealanvendelse og landskabstyper i det 1. årtusinde e.Kr. I: Odgaard, B. red. *Agrar 2000*.
- Fabech, C. & Näsman, U. (manus). *Mellan svear och daner*.
- Fletcher, R. 1997. *The conversion of Europe. From paganism to Christianity 371-1386 AD*. London: HarperCollins.
- Florescu, F. B. 1965. *Das Siegendenkmal von Adamklissi, Tropaeum Traiani*. Bucharest & Bonn.
- Geisslinger, H. 1970. Sociale Schichtungen in der Opferdepots der Völkerwanderungszeit. I: Jankuhn, H. red. *Vorgeschichtliche Heiligtümer und Opferplätze in Mittel- und Nordeuropa*, s. 198–213. Göttingen.
- Hagberg, U. E. 1967a. *The archaeology of Skedemosse 1. The excavations and the finds of an Öland Fen, Sweden*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Hagberg, U. E. 1967b. *The archaeology of Skedemosse 2. The votive deposits in the Skedemosse fen and their relation to the Iron-Age settlement on Öland, Sweden*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Hannestad, N. 1986. *Roman Art and Imperial Policy*. Jutland Archaeological Society Publications XIX. Århus.
- Helgesson, B. 2004. Tributes to be spoken of. Sacrifices and warriors at Uppåkra. I: Larsson, L. red. *Continuity for centuries*. Uppåkrastudier 10, s. 223–239, Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

- Herschend, F. 2003. Krig, offerfynd och samhälle i 200-talets Sydsandinavien. *Fornvännen* 2003/4, s. 312–316.
- Ilkjær, J. 2000. *Illerup Ådal, et arkæologisk tryllespejl*. Højbjerg: Moesgård Museum.
- Ilkjær, J. 2003. Danske krigsbytteoffer. I: Jørgensen, L. et al. red. *Sejrens triumf. Norden i skyggen af det romerske imperium*, s. 44–64. København: Nationalmuseet.
- Insoll, T. 2004. *Archaeology, ritual, religion*. London/New York: Routledge.
- Jankuhn, H. 1936a. Die Religionsgeschichtliche Bedeutung des Thorsberger Fundes. *Forschungen und Fortschritte* 12 nr. 29.
- Jankuhn, H. 1936b. Zur Deutung des Moorfundes von Thorsberg. *Forschungen und Fortschritte* 12 nr. 16.
- Jankuhn, H. 1954. *Nydam og Torsbjerg. Mosefund fra Jernalderen*. Neumünster, Holsten.
- Jørgensen, E. & Vang Petersen, P. 2003. Nydam mose – nye fund og iagttagelser. I: Jørgensen, L. et al. red. *Sejrens triumf. Norden i skyggen af det romerske imperium*, s. 258–285, København: Nationalmuseet.
- Jørgensen, L. 2001. 'The Warriors, Soldiers and Conscripts' of the Anthropology in Late Roman and Migration Period Archaeology. I: Storgaard, B. red. *Military aspects of the aristocracy in Barbaricum in the Roman and Early Migration periods*, s. 9–20, København: Nationalmuseet.
- Jørgensen, L. et al. red. 2003. *Sejrens triumf. Norden i skyggen af det romerske imperium*. København: Nationalmuseet.
- Larsson, L. & Lenntorp, K-M. 2004. The enigmatic house. I: Larsson, L. red. *Continuity for centuries*. Uppåkrastudier 10. Acta archaeologica Lundensia ser. in 8° No 48, s. 3–48, Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Lindqvist, S. 1963. *Forntidens Kumla och omvärlden*. Kumla.
- Lund, J. 2003. Ve de besejrede! I: Jørgensen, L. et al. red. *Sejrens triumf. Norden i skyggen af det romerske imperium*, s. 166–171, København: Nationalmuseet.
- Lønstrup, J. 1988. Mosefund af hærudstyr fra jernalderen. I: Mortensen, P. & Rasmussen, B. M. red. *Fra stamme til stat i Danmark, 1. Jernalderens Stammesamfund*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXII. Højbjerg: Jysk Arkæologisk Selskab.
- Nielsen, A-L. 1997. Pagan cultic and votive acts at Borg. I: Andersson, H., Carelli, P. & Ersgård, L. red. *Visions of the past. Trends and traditions in Swedish medieval archaeology*, Arkeologiska undersökningar Skrifter No 24, s. 373–392, Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Nordberg, A. 2003. *Krigarna i Odins sal. Dödsföreställningar och krigarkult i fornnordisk religion*. Edsbruk.
- Nordqvist, B. 2007. Nya rön om offerplatsen Finnestorp och exempel på några av dess vetenskapliga konsekvenser. I: Nordgren, I. red. *Kult, Guld och Makt*, s. 282–310, Skara: Historieforum.

- Näsman, U. 2006. Danerne og det danske kongeriges opkomst. *Kuml*, s. 205–241.
- Ringtved, J. 1999: Settlement Organisation in a Time of War and Conflict. I: Fabech, C. & Ringtved, J. red. *Settlement and Landscape*. s. 361–381, Århus: Jutland Archaeological Society.
- Steuer, H. red. 2001. *Eine hervorragend nationale Wissenschaft: deutsche Prähistoriker zwischen 1900 und 1995*. Berlin: de Gruyter.
- Stjernquist, B. 1974. Das Opfermoor in Hassle Bösarps, Schweden. *Acta Archaeologica* 44, s. 19–62.
- Stjernquist, B. 2001. Offerplatsen och samhällsstrukturen. I: Hårdh, B. red. *Uppåkra. Centrum och sammanhang*. Uppåkrastudier 3, Acta archaeologica Lundensia ser. in 8° No 34, s. 3–28, Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Storgaard, B. 2001. Himlingøje – barbarian empire or Roman implantation? I: Storgaard, B. red. *Military aspects of the aristocracy in Barbaricum in the Roman and Early Migration periods*, s. 95–111, København: Nationalmuseet.
- Thompson, E. A. 1966. *The Visigoths in the time of Ulfila*. Oxford: Clarendon Press.
- Wolfram, H. 1988. *History of the Goths*. Los Angeles.
- Worsaae, J. J. A. 1865. *Om Slesvigs eller Sønderjyllands Oldtidsminder*. København.
- Ørsnes, M. 1969. Om jernalderens opdagelse. I forordet til *Sønderjyske og fynske mosefund*. I *Thorsbjerg mosefund*. Af Conrad Engelhardt. København: ZAC: 1969: xiii–xx.
- Ørsnes, M. 1988. *Ejsbøl I. Waffenopferfunde des 4.-5. Jahrhundert nach Chr.* København.

Internet

- Bäck, M. 2008. Vad hände med Lilla Ullevi? Artiklen findes på http://www.arkeologiuv.se/projekt/mitt/2007/2007_lilla_ullevi/2007_lilla_ullevi_resultat.htm
- Herschend, F. 2000. Mossoffer på torran skånsk husgrund. *Artefact* 11. Find artiklen på <http://www.infoartefact.se/>
- Ilkjær, J. 2004. *Nyt og Noter*. <http://www.illerup.dk/custom/nyt20040416.html>